

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2 "19/20"

Цитування:

Герчанівська П. Е. Історична ідентичність в системі координат світового розвитку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2021. № 3. С. 3-7.

Gerchanivska P. (2021). Historical identity in the coordinate system of world development. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 3, 3-7 [in Ukrainian].

Герчанівська Поліна Евальдівна, доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3647-6265>

ІСТОРИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Метою роботи є аналіз системних характеристик історичної ідентичності як наукової категорії та осмислення її змістового ядра на підставі соціокультурної парадигми, що домінує у конкретний історичний період. **Методи дослідження** ґрунтуються на фундаментальних принципах історико-культурологічного аналізу. Концептуальним методологічним стрижнем дослідження є системний аналіз ідентичності як складної ієрархічної системи, що саморозвивається у хронотопі. **Наукова новизна** полягає у концептуалізації феномену історичної ідентичності з позицій його темпоральності в контексті прискорення ідентифікаційних процесів. Розкрита інваріантна та варіативна природа феномену. **Висновки.** Ґрунтуючись на меморіальній парадигмі про безперервність історії в її кореляції з часом, показано, що історична ідентичність є соціокультурним конструктом, ключовим механізмом формування якого є дихотомія «пам'ять–забуття». Маніпулювання колективною пам'яттю є однією зі стратегій політики ідентифікації.

Ключові слова: історична ідентичність, колективна ідентичність, пам'ять, забуття, темпоральність.

Gerchanivska Polina, Sc. D. of Culturology, Professor, Head of the Department of Cultural Studies and Information Communications, National Academy of Culture and Arts Management

Historical identity in the coordinate system of world development

The purpose of the article is to analyze the systemic characteristics of historical identity as a scientific category and to comprehend its substantive core on the basis of the paradigm that dominates in a particular historical period. **Methodology.** Research methods are based on the fundamental principles of historical and cultural studies analysis. The conceptual methodological core of the research is the system analysis of identity as a complex hierarchical system, self-developing in the chronotope. **The scientific novelty** lies in the conceptualization of the phenomenon of historical identity from the standpoint of its temporality in the context of the acceleration of identification processes. The invariant and variable nature of the phenomenon is revealed. **Conclusions.** Based on the memorial paradigm about the continuity of history in its correlation with time, it is shown that historical identity is a sociology-cultural construct, the key mechanism for the formation of which is the dichotomy of «memory-oblivion».

Keywords: historical identity, collective identity, memory, oblivion, temporality.

«Ідентичність – це відповідь на питання про те, хто ми такі» [3].

В епоху стрімких трансформацій у сучасному світі людина починає втрачати основні маркери, за допомогою яких вона визначає себе і своє місце у суспільстві. Все складніше стає підтримувати внутрішню узгодженість і стійкість Я, що призводить до кризи ідентичності. У цих умовах осмислення феномену ідентичності, визначення чинників,

що детермінують його кризу, та пошук шляхів її подолання стає одним із найважливіших стратегічних завдань сучасності. Метою роботи є аналіз системних характеристик історичної ідентичності як наукової категорії та осмислення її змістового ядра на підставі соціокультурної парадигми, що домінує у конкретний історичний період.

У межах концепту виокремимо два рівні феномену – індивідуальну (особистісну) та групову (колективну) ідентичність. Під

індивідуальною ідентичністю розуміється психологічне уявлення особистості про своє Я, що характеризується суб'єктивним почуттям індивідуальної самототожності та цілісності людини. У процесі ідентифікації відбувається психологічне співвіднесення особистості з певною спільнотою, з якою вона поділяє норми, цінності та групові установки. Характеризуючи процес ідентифікації, П. Катценштайн зазначає, що ідентичність «формується (а також змінюється з часом) завдяки взаємовідносинам людини із значущими персонажами з її оточення» [2, 59].

Колективна ідентичність є сукупністю стійких рис, що дозволяє тій чи іншій групі (соціальній групі, конфесії, етносу, нації, державі, цивілізації тощо) відрізнити себе від інших. Це комплекс уявлень, що утворюють узгоджену, солідарну мотивацію індивідуальної та групової поведінки. На відміну від групової однорідності живих істот, життєдіяльність яких підпорядкована генетичним механізмам, ідентичність людських груп складається з двох взаємопов'язаних складових – об'єктивної, що ґрунтується на групових нормах, сформованих на основі колективних потреб та цінностей; і суб'єктивної, в основі якої лежить суб'єктивне розуміння членами групи інтересів, завдань і функцій спільноти.

Ідентичність є динамічною саморегулювальною системою, що містить інваріантний компонент, який залишається незмінним при певному перетворенні пов'язаних з ним мінливих системних елементів. Інваріантне ядро забезпечує тотожність у часі властивостей ідентичності, її мультистійкість і спадкоємність, що, однак, не заперечує, а навпаки логічно припускає різноманітність варіацій ідентичності як системи. Чинником такої варіативності, як правило, виступають трансформації в соціокультурній сфері суспільства, що репродукують нові варіанти життєвої орієнтації й спрямовують людей на пошук та запровадження реформістсько-інноваційних підходів для пристосування до нових умов життя.

У ракурсі адаптивного підходу, варіативність ідентичності можна розглядати як спосіб пристосування окремих індивідів, а також людських спільнот до мінливих соціокультурних умов життя шляхом зміни стереотипів свідомості та поведінки, форм соціальної організації та регуляції, норм і цінностей, способу життя, картини світу та ін. Зі зміною життєвих умов виникають і дають про себе знати нові потреби, що детермінує

розвиток варіаційного механізму ідентичності й зародження в надрах її існуючих форм нових елементів, співзвучних з часом. Однак слід підкреслити, що видозмінюються другорядні системні елементи при збереженні її інваріантного начала.

Поєднання стабільності та варіативності є способом та одночасно умовою існування будь-якої ідентичності, але групова ідентичність є менш гнучкішою, вона змінюється повільніше в процесі соціокультурного розвитку, ніж індивідуальна. Розвиток варіативного процесу залежить від відкритості індивіда (групи) до змін, ступеня закріплення інноваційного варіанта у його свідомості, відповідності інновацій соціокультурній специфіці суспільства.

Ідентичність, у першу чергу, має духовний і світоглядний вимір. Вона відбиває домінуючі у конкретній спільності параметри і характеристики (спосіб життя, форми менталітету, культури, соціальної, економічної та політичної організації, філософії, релігії тощо), що забезпечують *modus vivendi* всіх членів суспільства. Як зазначає К. Гаджієв, «вона формується на основі панівної парадигми на перетині національно-історичної, соціально-психологічної, соціокультурної, політико-культурної та інших сфер. У її зміст входять, зокрема, усталені особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи та моральні імперативи» [8, 6].

У цьому випадку під парадигмою розуміється не соціально-філософська чи інша теорія, а світоглядна основа суспільства у конкретний історичний період, комплекс ідей, що визначають зміст і спрямованість суспільної свідомості. Ідентичність, як будь-яка конструкція, містить у собі уявлення про антипод, створюючи певний образ кордону, що відділяє «своїх» і «чужих». Змістове поле феномену ідентичність містить широкий спектр моделей (історичну, культурну, етнічну, національну, регіональну, соціальну, політичну тощо). Сфокусуємо увагу на історичній ідентичності.

Під історичною ідентичністю розуміють історичну неповторність, індивідуальність тієї чи іншої колективної спільноти. Розкрити історичну ідентичність – означає відповісти на питання про те, хто ми такі. Суб'єкти, як індивідуальні, так і колективні, знаходять свою іманентну ідентичність серед їм подібних через власне минуле. «Я есмь моє минуле (*Je suis mon passée*)», – писав Ж.-П. Сартр [5]. Доступ до розуміння ідентичності, зазначає Г. Люббе, відкривається через історію: «Історія

– суть процеси індивідуалізації систем ... Лише неповторність їх одиничних історій створює унікальне поєднання характерних властивостей, що відрізняє кожну з них від інших систем з однаковою структурою. Саме історії пояснюють нам історичну індивідуальність систем, що дозволяє їх ідентифікувати» [10, 108].

Будь-яке суспільство має власну історію, протягом якої виникає і формується його специфічна ідентичність. Це стосується всіх без винятку форм колективностей (етносів, націй, конфесій, політичних рухів тощо). Як пише Б. Міштал, «кожна група формує пам'ять про своє власне минуле, що обґрунтовує її унікальну ідентичність» [4, 51].

Історична ідентичність у цьому контексті є процес набуття суб'єктом самототожності за допомогою відтворення індивідуальної історії його становлення, що містить у себе найбільш значущі етапи його життєдіяльності. Темпоральність ідентичності є одним з найбільш істотних рис даного феномену. Її сутність розкривається Е. Гуссерлем: «Під тимчасовими об'єктами у цьому контексті ми розуміємо об'єкти, які не тільки являють собою єдність у часі, але й містять також у собі тимчасовий протяг» [9, 25].

Важливу роль у формуванні колективної ідентичності відіграє створення меморіальної парадигми, ключовим компонентом якої є уявлення про безперервність історії в її кореляції з часом. Час сприймається в історичному контексті, його об'єктивну основу складає тривалість, що відбиває послідовність зміни подій, незалежно від алгоритму їх розвитку.

Сприйняття часу в різних соціальних системах неоднакове: різні у них шкали, принципи і точки літочислення. Наприклад, у примітивних суспільствах час структуровано відповідно до циклів землеробства. Християнство внесло свіжий струмінь у світогляд людей, формуючи нове сприйняття часу. З введенням Юліанського календаря уявлення про циклічність природного часу, що панувало в язичницькому світі, змінилося лінійною часовою моделлю.

У християн час сприймається в історичному контексті, як форма буття, що відбиває послідовність зміни подій. Він має початок і кінець: точкою відліку християнської історії стає день народження Христа, початком часу – створення Богом світу, а кінцем – Страшний Суд. Ключовими парадигмами нової моделі стають одномірність і незворотність історичного часу, неповторність подій священної історії. Час тече від минулого

через сучасне до майбутнього – від створення Богом світу та людини до пришествя Христа у світ і Страшного Суду над людством за його гріхи; і зворотній плин його неможливий.

Парадигма про лінійність і безперервність часу лежить також в основі мусульманського літочислення, проте ісламський календар має свої іманентні особливості: це місячний календар (на відміну від сонячного Юліанського і Григоріанського календарів); доба починається не опівночі, а з заходом сонця; за початок відліку приймається дата переселення пророка Мухаммеда і перших мусульман з Мекки до Медіни (16 липня 622 року н.е.).

У XVII–XVIII ст. під впливом ідей Р. Декарта, І. Ньютона, І. Лейбніца поняття часу отримує нове освітлення: підкреслюється його відносність і суб'єктивність, що має, однак, об'єктивну основу – тривалість. Тривалість зв'язується з божественним задумом, їй відводиться проміжне місце між вічністю як атрибутом Бога і часом. У XIX–XX ст., коли модернізм скинув з п'єдесталу Бога, а «смерть Бога» стає фундаментальною метафорою постмодерністської філософії, на перший план виходить «філософія процесу» у різних його формах (лінійна, циркулярна, нелінійна моделі). Розвиток, еволюція стають ключовими поняттями у науці й філософії. Час співвідноситься вже не з вічністю, а з невинним породженням нового, тобто з майбутнім.

Зв'язок історії з ідентичністю встановлюється за допомогою спогадів. Становлення ідентичності апіорі неможливе без зв'язку з минулим: минуле надає значення сьогоденню, є інструментом для підтримки колективної ідентичності. Історичні факти входять у колективну пам'ять за принципом історичної спадкоємності, континуальності так, щоб суб'єкт відчував минуле як «своє» на всіх етапах історії.

Колективна пам'ять є певною ланкою, що поєднує минуле суспільства з сьогоденням, орієнтує його у майбутнє. За допомогою колективної пам'яті безперервно відтворюється певний набір істотних рис соціокультурної системи. Отже, ідентифікацію слід розглядати не як окремий акт, а як безперервний процес, детермінований динамікою соціуму.

У картині минулого не повинні бути розриви: втрата пам'яті як основи ідентифікації ускладнює розуміння власної ідентичності спільноти. Бачення й оцінка себе та навколишнього світу – це значною мірою продукт власної історії та культури, що

передається з покоління у покоління. Деякі події у житті суспільства отримують статус «поворотних моментів історії» (революції, війни, кризові явища тощо). Однак мова йде не про розрив із минулим, а лише зміну вектора розвитку суспільства, що веде до трансформації ідентичності.

Центральну позицію в меморіальній парадигмі займає міф про походження. Ідея спільного походження, єдиних предків створює почуття солідарності людей. Недарма першими ритуалами у традиційних суспільствах були похоронні обряди, а першими місцями пам'яті – могили пращурів. Тут колективна пам'ять набуває ту ж просторово-часову фіксацію, що і Свята земля для християн чи Мекка для мусульман. З'єднання пам'яті з територією об'єднує людей, згуртовує їх емоційно. Саме цим пояснюється стійка традиція паломництва до святих місць. М. Вебер вважав віру в спільне походження найважливішою умовою існування етнічних груп.

Якщо ж про реальну спорідненість говорити неможливо, то колективна пам'ять формує штучну спорідненість – символічний універсум, який окреслює межі спільності, наприклад, за соціальною ознакою. Пам'ять має здатність структурувати розрізнені події у різні наративи. Одна і та ж історія може набувати різноманітного значення в залежності від того, в яку сюжетну структуру вона була включена, до якої культурної системи (цивілізації) відноситься суб'єкт, наприклад, до східної моделі або західної. Саме у межах конструктивізму нацистська влада розробила концепцію щодо приналежності німців до «вищої раси» («арійської раси»).

Важливим елементом конструювання ідентичності є ступінь віддаленості минулого, яка визначається точкою відліку в системі координат процесу ідентифікації. Як зазначає В. Шацька, «у соціальних спільнотах давність часу є одним з елементів, що мають сакральну силу. Те, що має минуле, особливо довге, сприймається як більш цінне, ніж те, що такого минулого не має» [6, 48]. Догляд у глибокій історії розширює межі ідентичності, збільшує діапазон вибору предків. Наприклад, точкою відліку християнської ідентичності прийнято вважати дату народження Христа. Однак, якщо заглибитися в історію, в епоху першопредка Авраама, то іудаїзм, християнство і мусульманство у рівній мірі можна ідентифікувати як спадкоємців авраамічних релігій.

Отже, образ минулого є соціокультурним конструктом, а не даністю. Дискусійним залишається питання про ступінь пластичності пам'яті. Маніпуляція з колективною пам'яттю є однією із стратегій формування політики ідентичності, здатної змінити (і навіть знищити) образ ідентичності, в залежності від політичної кон'юнктури. Постійного минулого не існує: воно перманентно перетворюється і реконструюється з урахуванням нових реалій. Зазвичай це відбувається в моменти радикальних історичних зламів, що ведуть до трансформації (або зміни) ідентичності суспільства і є однією з найважливіших функцій модернізаційних перемін. Однак нововведення повинні бути продовженням історичної традиції: втрачаючи своє минуле, суспільство втрачає свою ідентичність. Тому обговорення проблеми історичної ідентичності неможливо поза концептами пам'яті та забуття. У межах цього питання слід зупинитися на концепції травматизації пам'яті. Як зазначає Дж. Александер, травматичний вплив на колективну пам'ять «має місце тоді, коли члени соціальної спільноти відчують, що вони піддалися впливу жахливої події, що залишила незабутній слід в їх колективній свідомості, назавжди залишаючись в їх пам'яті, змінюючи їх майбутню ідентичність самим радикальним і незворотнім чином» [1, 10].

Трансляція ідентичності значною мірою заснована на забутті, примиренні з травматичними сторінками свого минулого (війни, колоніалізм, переслідування інакомислячих тощо). Травматизм пам'яті заражає суспільство хворобою пассеїзму – пристрастю до минулого, милуванням ним при зовнішній байдужості до сьогодення. Разом з тим, хворе суспільство, усвідомлюючи всю згубність прикутості до минулого, марить про забуття. Саме тому, за М. Хальбваксом, «суспільство прагне усунути зі своєї пам'яті все, що могло б розділити індивідів, відокремити одну групу від іншої; у кожному епоху воно переробляє свої спогади, погоджуючи їх зі змінними факторами своєї рівноваги» [11, 337].

Ідентифікація події як травматичної, що завдає непоправної шкоди самоідентифікації колективному суб'єкту, формується, як правило, зацікавленими групами, які володіють владою, а потім передається широким верствам суспільства. За С. Боймом, «мистецтво забуття створює протиотруту критичному мисленню з метою підтримки харизми влади. Для досягнення цієї мети воно використовує засоби ментальної гомеопатії,

що імітує критичне мислення, а також стратегії чорного піару, що вивчає міфологічну свідомість і маніпулює нею» [7, 268].

Але не тільки травматизм пам'яті стає модератором забуття: багато спогадів з часом піддаються перегляду, втрачаючи зі збільшенням розриву між соціокультурними парадигмами минулого і сьогодення свою актуальність і значимість. Тобто «наші уявлення про минуле цілком і повністю визначаються обставинами нашого сьогодення» [11, 119]. Соціальні групи, які з'являються на зміну зниклим, знаходять у пластах колективного досвіду події, що підтверджують легітимність їх парадигм. Це робить простір пам'яті історично зумовленим.

Крім того, процес прискорення соціокультурної динаміки, перевищення порогу сприйняття інноваційного обумовлюють інформаційно-комунікативну перевантаженість пам'яті, що позначається на становленні ідентичності, яка втрачає актуальність свого змісту, не встигаючи «постаріти». Збільшується значимість випадкових і одиничних явищ, що ускладнює пошук стійкого базису для самоідентифікації суспільства. Це вимагає певної селекції колективного досвіду у відповідності до потреб груповий самоідентифікації. Зі сказаного випливає: якщо історія є об'єктивне знання, то пам'ять, детермінована інтересами тієї чи іншої спільності, є ідеологічним конструктом.

Отже, здійснена концептуалізація феномену історичної ідентичності з позицій його темпоральності в контексті прискорення ідентифікаційних процесів. Розкрита інваріантна та варіативна природа феномену. Показано, що ключовою характеристикою ідентичності є темпоральність. Грунтуючись на меморіальній парадигмі про безперервність історії в її кореляції з часом, показано, що історична ідентичність є соціокультурним конструктом, механізмом формування якого є дихотомія «пам'ять-забуття». Маніпулювання колективною пам'яттю є однією із стратегій політики ідентифікації.

Література

1. Alexander J., Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Cultural Trauma and Collective Identity. Smelser and Piotr Sztompka. Berkeley, CA, and London, UK: University of California Press, 2004. 327 p.
2. Katzenstein P.J. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia Press, 1996. 562 p.

3. Lübbe H. Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie. Basel: Schwarbe Verlag Basel, 2012. 368 s.

4. Misztal B. Theories of Social Remembering. Maidenhead-Philadelphia: Open University Press, 2003. 208 p.

5. Sartre J.P. L'etre et le neant. Essai d'ontologie phenomenologique. Paris: Éditions Gallimard, 1943. 675 p.

6. Szacka B. Czas przeszły: pamięć – mit. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2006. 239 p.

7. Бойм С. Общие места: мифология повседневной жизни. Москва: Новое литературное обозрение, 2002. 320 с.

8. Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект. Вопросы философии. 2011. № 10. С. 3–16.

9. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени // Собр. Соч. Т.1. Москва: Гнозис; Логос, 1994. 162 с.

10. Люббе Г. Историческая идентичность. Вопросы философии. 1994. № 4. С.108–113.

11. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Пер. с фр. и вступительная статья С.Н. Зенкина. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с.

References

1. Alexander, J. (2004). Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, CA, and London, UK: University of California Press [in English].

2. Katzenstein, P.J. (1996). The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia Press [in English].

3. Lübbe, H. (2012). Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie. Basel: Schwarbe Verlag Basel [in German].

4. Misztal, B. (2003). Theories of Social Remembering. Maidenhead-Philadelphia: Open University Press [in English].

5. Sartre, J.P. (1943). L'etre et le neant. Essai d'ontologie phenomenologique. Paris: Éditions Gallimard [In French].

6. Szacka, B. (2006). Czas przeszły: pamięć – mit. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN [in Polish].

7. Boym, S. (2002). Common places: the mythology of everyday life. Moscow: New Literary Review [in Russian].

8. Gadzhiev, K.S. (2011). National Identity: Conceptual Aspect. Questions of Philosophy. 2011. No. 10. 3–16 [in Russian].

9. Husserl, E. (1994). Vol. 1. Phenomenology of the inner consciousness of time. Collection of Works. Vol. 1. Moscow: Gnosis; Logos [in Russian].

10. Lübbe, G. (1994). Historical identity. Problems of Philosophy. No. 4. 108–113 [in Russian].

11. Halbwachs, M. (2007). Social framework of memory. Moscow: New Publishing House [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 19.04.2021
Отримано після доопрацювання 17.05.2021
Прийнято до друку 24.05.2021*